

Anadolu' da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Editör
Doç.Dr. Halil İbrahim BULUT

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

1. BASKI 2010 SAKARYA

ISBN: 978-975-7988-85-4

Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu

Projenin Başlığı: Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Proje Yöneticisi: Doç. Dr. Halil İbrahim BULUT

Proje Yardımcısı: Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

Kapak: Mehmet TÜYSÜZ

Sayfa düzeni: Harun ABACI

Bu kitabın yayın hakları Sakarya Üniversitesine aittir.

5846 ve 2936 sayılı fikir ve sanat eserleri yasası hükümleri gereğince "Bu kitap hiçbir yöntemle çoğaltılamaz. Resim, şekil, şema, grafik ve herhangi bir bölümü yayınevinin izni olmadan kopya edilemez."

Her hakkı Sakarya Üniversitesi ve Proje Yöneticisine aittir.

BEKTAŞÎ ve ALEVÎ KÜLTÜRÜNÜN YAZILI KAYNAKLARINDAN FÜTÜVVETNAMELER

Prof.Dr. Mehmet Saffet SARIKAYA*

XIII. yy. Türkiye'sinde halkın büyük çoğunluğunu kucaklayan Ahilik, kendisinden sonra oluşumunu tamamlayan Alevîlik ve Bektâşîlikle aynı kültür çevresine mensuptur. Bu itibarla Ahilik, kurumsal ilişkiler yanında inanç motifleri ve merasim erkân ve adabı açısından da daha sonra Alevîliği teşkil edecek zümreleri kesin olarak etkilemiş, onlara prototip olmuştur. Ahilik Osmanlının imparatorluk sürecine girdiği XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren münhasıran meslek loncalarına dönüşünce, onların fütüvvet geleneğinde bulunan unsurlar, şehirlerde Bektâşîlik tarafından, köylerde ise farklı Alevî ocakları tarafından devam ettirilmiştir. Bu devamlılığın en önemli göstergelerinden birisi, büyük çoğunluğu kütüphanelerimizde yazmalar halinde bulunan onların el kitapları *Fütüvvetnamelerdir*.

Fütüvvetname adından da anlaşılacağı gibi fütüvvete dair hususların ele alınıp açıklandığı klasik tasavvufî risalelerdir. "Fütüvvet" VIII yy'da tasavvufa benzer bir anlam kümesine sahip olarak kullanılmaktaydı.¹ Zamanla "sufî" "fetâ"ya göre daha kapsamlı bir kullanıma sahip olmuş, fütüvvet tasavvuf içinde bir makam olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.² Nitekim İbnü'l-Arabî'de fütüvvet Allah'ın "ganî" sıfatının bir tecellisidir. Allah bu sıfatının tecellisiyle, kullarına hiç bir varlığın yüklenemediği şerefli bir emaneti vermiştir. Onlara karşılıksız olarak nimetler bahşetmiştir. Nankörlük edenleri nankörlüklerine rağmen nimetlerinden mahrum etmemiştir. Bu nedenle fetâ/fütüvvet sahibinin Tanrı huylarıyla huylanması, dinî emir ve tebliğleri nefsî heva ve heveslerinden üstün tutması gerekir.³

* SDÜ İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi.

¹ Neşet Çağatay , "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", *AÜİFD*, c.I, Nu: 1-3, 1953, 62-66.

² es-Sühreverdî, *Fütüvvetname I*, (M. Sarraf, *Resâyl-i Civânmerdân*, Tahran, 1973 içinde), 94. "Fetanın şalvarı sufînin hırkasının bir cüz'üdür."

³ İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fütuhat-ı Mekkiyye*, Mektebetü's-Sikâfetü' d-Diniyye, tarihsiz, c.II, 231-235.

Fütüvvet sahibi gençler bir araya gelerek Araplar arasında *fityan*, *ayyar*, *şuttar*, Farisiler arasında *civanmerd* Türkler arasında ise *ahi* gruplarını oluşturmuşlardır. Halife en-Nasır li-dinillah, Bağdad fityanını kontrol edebilmek için onlara katılmış, lider seviyesine yükselerek onları düzenli gruplara dönüştürmüş, kural ve erkânı belirlemiş, hilafet makamını kullanarak diğer ülkelerdeki benzeri örgütlenmeleri kendisine bağlamıştır. Bu bağlamda fütüvvet, Türkiye'de Ahi Evran önderliğinde Ahilikle bütünleşmiştir.

Fütüvvetin bu kurumsallaşma seyri Fütüvvetnamelerde de kendini gösterir. İlk yazılan Arapça-Farsça Fütüvvetnameler bireysel ahlâki olgunlaşturmaya yönelik söylemleri içerirken, sonrakiler giderek teşkilâtın kural ve kaidelerinin, erkânın yer aldığı çeşitli törenlerin uygulamalarının anlatıldığı eserlere dönüşmüştür.⁴ XV.-XVI. yy'da yazılan Fütüvvetnamelerde görülen bu hususiyet beraberinde Şîî unsurları da taşımakta ve bu dönemde Anadolu'da başlayan Şîî propagandanın tesirini göstermektedir.⁵ Bununla birlikte bu eserlerde İsnâaşeriyye Şîîliğine dair zâhiri benzerliğin dışında başka bir hususiyet bulunmamaktadır.⁶ Bu da, Anadolu'nun İran propagandasına hedef olmakla beraber, İran Şîîliğinden farklı, tasavvufî bir Şîîliği benimsediğini gösterir.⁷ Fütüvvetnameler, M.F. Köprülü'nün de belirttiği gibi, dinî-ahlakî motiflere sahip içerikleriyle yazıldıkları dönemin ve coğrafyanın dinî tarihine ışık tutan ilk el kaynaklardır.⁸ Bu özelliklerinden dolayı, gecikmeli de olsa yerli ve yabancı akademik çevrelerde konuyla ilgili çeşitli seviyelerde çalışmalar yapılmış ve halen daha bu çalışmalar devam etmektedir.⁹

Önemli Fütüvvetnameler

Tespit edilen en eski Türkçe *Fütüvvetname* XIII. yy'ın ortalarında Yahya b. Halil b. Çoban el-Burgâzî tarafından yazılmıştır. Çeşitli kütüphanelerimizde yazmaları bulunan eserin bilinen en eski nüshası,

⁴ A. Yaşar Ocak, "Fütüvvetname", *DİA*, XIII, 254-255.

⁵ Çagatay, N., "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", 77-79.

⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı", *IÜİFM*, c.XI, Nu:1-4, 1949-1950, 59.

⁷ Türkler arasında şekillenen bu Şîîliğin oluşumu hakkında bk., M. Fuad Köprülü, "Bektaşîliğin Menşei'leri" *TY*, c.II, Nu:8, 1926, 128 vd.; E. Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektâşîlik*, Ankara, 1990, 92-132.

⁸ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları", *Belleten*, c.VII, Ankara 1947, 445-446. Fütüvvetnamelerin tarihi ve edebi özellikleri için bkz., Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler*, Ankara 1998, 435-506; M.Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara (2002), 40-47.

⁹ Yakın dönemde yapılan çalışmalarla ilgili bkz., Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler*, 36-41.

923/1517 istinsah tarihli Ali Emîrî kitapları arasında bulunan nüshadır.¹⁰ Eserin mukaddimesinde müellif, “Rum ehlinin Türkçeden başka dil bilmediği için eserini Türkçe kaleme aldığını” belirtir.¹¹ *Fütüvvetname* mukaddimeden sonra on yedi bâba ayrılır. Eserde “Yiğit”, “ahi” ve “şeyh” tarifleri yapıldıktan sonra Hz. Ali’ye “fetâ” denilmesinin sebebi açıklanır. Kur’an’da “fetâ” denilen kimselere dair kıssalar nakledilir. Fütüvvetin tarifi verilir, fütüvvete giremeyenler sıralanır. Fütüvvet ağacı tasvir edildikten sonra, ahide bulunması gereken vasıflar zikredilir. Terbiyenin ahisine, ahinin terbiyesine karşı vazifeleri ve fütüvvetin kısımları açıklanır. Sofra çıkarma, sohbet etme, hizmet etme ve semâ etmenin adabı ve erkânı açıklanır. Görgü kurallarıyla ilgili 124 edep sıralandıktan sonra Gazi Yusuf b. Eyyub (1216)’a kadar fütüvvet silsilesi sayılır. Son olarak fütüvvete intisap töreni anlatılıp traş olmanın delili açıklanır.

Tespit edilen en eski manzum Türkçe *Fütüvvetname* de Şeyh Eşref b. Ahmed (XV. asrın ilk yarısı?)’in eseridir. Müellif hakkında fazla bilgi yoktur. O, bilgin, müellifin meşhur Eşrefoğlu Rûmî (1469)’nin babası olduğunu tahmin etmektedir.¹² Mesnevî tarzıyla 444 beyt olarak yazılan eser bir ilmihâl niteliğindedir. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kapıları onar makamlarıyla birlikte ayrı ayrı izah edilmiştir. Kur’an ahlâkının yaşanmasına işaret edilerek tevâzu, takva, taat gibi esaslar açıklanmıştır.

Bunlardan sonra Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî (XV. asrın üçüncü çeyreği?)’nin *Fütüvvetnamesi* gelir.¹³ Müellif, Şîî metinler arasında yer alan ve Alevî çevrelerde de iyi bilinen *Hutbetü’l-Beyân* ve *Nad-ı Ali’ye* şerhler yapmış ve büyük ihtimalle Safevî mürididir.¹⁴ Seyyid Hüseyin’in eseri kendisinden önce yazılan Fütüvvetnamelere göre bariz Şîî unsurlara sahip olduğu için dikkate değerdir. Eserde mukaddimeden sonra, fütüvvet sahibi peygamberler çeşitli kıssalarla Hz. Peygamber’e kadar anlatılır. Hz. Ali’nin şedd kuşanması Gadîr-i Hum vakıası içinde nakledilir. Hz. Ali ve Selmân’ın belini bağladığı on yedi kişi sayılır. Helva pişirmenin senedi ve adabından bahsedilir, fütüvvet silsilesi sayılır. Sonra fütüvvet erkânı açıklanır. Mahfil toplanması, nîm-tarîk, sahib-i tarîk, yol ata ve yol kardeş edinme törenleri anlatılır, şeddin bağlanma şekilleri tarif edilir. Sonra derecesine göre fütüvvet ehlinin sıfatları sıralanır. Fütüvvete alınmayanlar

¹⁰ Eser bu nüsha esas alınarak Gölpınarlı tarafından neşredilmiştir. Bk., Abdülbaki Gölpınarlı, “Burgâzî ve Fütüvvetnamesi”, *İÜİFM*, c.XV, Nu:1-4, 1953-1954, s. 111-149.

¹¹ Burgâzî, *Fütüvvetname*, s. 112-113.

¹² Şeyh Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetname*, nşr. O. Bilgin, İstanbul, 1992, s. V-VI.

¹³ Eser A. Gölpınarlı tarafından neşredilmiştir bkz., “Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin’in Fütüvvetnamesi”, *İÜİFM*, c.XVII, Nu:1-4, 1955-1956, Müellifin, eserinde Fatih Sultan Mehmet’i övmesi onun yaşadığı dönemi göstermektedir. *Agm*, 30-32.

¹⁴ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz., Seyyid Gaybî b. Seyyid Hüseyin, *Şerhu Hutbeti’l-Beyan*, haz. M.Saffet Sarıkaya, Isparta 2004.

ve fütüvvetten düşüren haller zikredilir. Eser, sual-cevap ve edepler faslıyla sona erer.

Türkçe Fütüvvetnameler arasında en fazla nüshasına rastlanan, fütüvvet erkânı ve merasimi hakkında oldukça zengin malûmatı ihtiva eden Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin el-Hüseyin er-Razavî (931/1514'den sonra?)'nin "*Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik*"¹⁵ adlı eseridir. *Fütüvvetname*'nin mukaddimesinde müellif, eserin muhtevâsından bahseder. Buna göre; fütüvvetdârlar arasında söylenen ve uygulanan erkân kaleme alınmıştır. Tevbe alınması, yol atası ve yol kardeşi edinilmesi, şedd kuşanılması, şeddin şartları, erkânı, şakirdin revân edilmesi, helvayı cefnenin senedi, erkânı, pişirilmesi, paylaşılması, bir şehirden diğer şehre götürülmesi, mahfil ehlinin birbirinden hak talep etmeleri gibi meseleler anlatılır. Bunun dışında, fütüvvet kısımları, dereceleri, fütüvvete alınmayan kimseler ile kişiyi fütüvvetten düşüren haller, fütüvvet ehlinin vasıfları, fütüvvet sahibi peygamberler ve Hz. Ali'nin şedd kuşanması Gadîr-i Hum vakıası çerçevesinde anlatılır. Eser, sual-cevap faslıyla bitirilir.

Müellifleri belli olan bu Fütüvvetnameler yanında müellifleri bilinmeyen anonim eserler de vardır. Bu Fütüvvetnamelerden ikisi, muhteva itibariyle birbirine benzeyen Millet Ktb., Şer'iyye 900 ve Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 191/2'de kayıtlı nüshalardır. Tertiplerinde farklılık bulunmasına rağmen her iki nüshada da Burgâzî ve Seyyid Hüseyin'in eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Nitekim Kemenkeş nüshası v. 23b'de Yahya b. Halil el-Burgâzî'den kitabın müellifi olarak bahsedilmektedir. Ancak ilerleyen varaklarda (v.34a'dan itibaren) Seyyid Hüseyin'in anlattığı şekliyle Gadîr-i Hum vakıası ve Hz. Ali'ye şedd kuşatılması nakledilmektedir. Fakat bu eserler, ilgili kaynakların tamamından istifade yoluna gitmedikleri için fütüvvet erkân ve adabını açıklama açısından eksiktirler.

M. Cumbur'un tanıtımını yaptığı bir Fütüvvetname nüshası¹⁶ da Seyyid Hüseyin'i kaynak olarak kullanmıştır. Müellif kendisinin önem verdiği konulara göre eserini Seyyid Hüseyin'inkinden farklı şekilde düzenlemiştir. Bu Fütüvvetname şedd, hırka, aba, seccade gibi şeklî unsurlar hakkında Seyyid Hüseyin'in eserinden daha zengin ve farklı yorumları ihtiva etmesi bakımından dikkate değerdir.

Ankara İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan bir Fütüvvetname nüshası da fütüvvetin Bektâşîliğe tesirini açık bir şekilde ortaya koyar. Tıraş erkânı ile

¹⁵ Eserin adını müellif kendisi ifade eder, bkz., Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 4a.

¹⁶ Milli Ktb., Türkçe Yazmalar, A 4225 de kayıtlı bu *Fütüvvetname* için bkz. Müjgan Cumbur, "Bir Fütüvvetname Yazmasının Tanıtılması", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara, 1987, c. IV, 87.

başlayan eser, hırkanın tavsifi, Hz. Ali'nin hırka giymesi ve şedd kuşanması, şedd bağlama şekilleri, erkân-ı tarikat, vacibât-ı tarikat ve beyân-ı tarikatı açıkladıktan sonra çeşitli tercümanları nakledip sual-cevap faslı ile sona erer.¹⁷

Konumuz açısından önemli bir eser de “*Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık*”tır. Esere tıraş erkânıyla başlanmış, Hz. Peygamber'in Ali'yi tıraş ettiği nakledilmiştir. Daha sonra şedden bahsedilip, Gâdir-i Hum vakıası anlatılmıştır. Taş ile tığ hakkında çeşitli yorumlarda bulunan eser, bu hususiyetiyle berberlere ait bir Fütüvvetname'yi andırmaktadır. Yine eserde, Hz. Âdem ve Şit ile ilgili kıssaları nakledip, fütüvvet silsilesi ve şeddin bağlanma şekilleri anlatılır.¹⁸ Eserin devam eden varaklarında *Buyruk* nüshalarıyla bire bir örtüşen erkânın, üç sünnet yedi farz, gibi bilgilerinin yer alması eserin fütüvvet geleneğinin Alevî gelenekle ne kadar özdeşleştiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Fütüvvetnamelerde Görülen Bazı İnanç Motifleri

Ahilerin teşkilât mensuplarını korumak üzere uyguladıkları merasimler daha sonra Alevî ve Bektâşîler tarafından neredeyse aynı denilecek şekilde benimsenmiş ve takip edilmiştir. Bu durum ikrar verme, yol atası ve yol kardeşi edinme törenlerinde açıkça tezahür eder. Bu bağlamda merasimler esnasında kullanılan şedd, hırka, tac, vb. kıyafetler, çarub/süpürme, çerağ uyandırma, rehberlik, sâkilik vb. tören hizmetleri ve diğer şeyler iki zümrenin müşterek semboller ve yorumlarla benimsedikleri motiflerdir. Bunların yanında ahi teşkilâtının iç düzeniyle ilgili (yola dair) soru ve cevaplar, tâlibe verilen nasihatlar, çeşitli vesilelerle okunan duâlar, tercümanlar ve gülbenkler çoğu kere sözleri bile değişmeden Alevîler ve Bektâşîler tarafından aynen dile getirilmiştir. Yine, Ahilerin Hz. Ali'nin yol pîri oluşuna bağlı olarak onun etrafında geliştirilen on iki imam, on dört masum, on yedi kemerbeste tevellî ve teberri ile ilgili kabullerini, Hz. Peygamber'in miracıyla ilgili Alevî ve Bektâşî çevrelerinde geliştirilen Kırklar ile ilgili söylencenin ilk örneklerini Fütüvvetnamelerde bulma imkânına sahibiz. Belki daha önemlisi her iki zümre de Hz. Muhammed, Hz. Ali, diğer peygamberler ve sahabelerle ilgili söylencelerinde, olguları kendi yaşadıkları hayatla içselleştirerek ifade etmekte ve adeta onlarla hayatlarında hemhal olmaktadır.

¹⁷ Bkz., Ankara İl Halk Ktb., 355/2, v.32b-56a. Benzer özelliklere sahip bir *Fütüvvetname* de Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1 v.1b-26b arasında bulunmaktadır.

¹⁸ Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb., 101'de kayıtlı nüshanın mikrofilmli Milli Ktb., MFA, A 4713'de kayıtlıdır.

Burada Fütüvvetnamelerde görülen bütün inanç motiflerini sıralayıp bunların Alevî ve Bektaşî kültürüyle bir mukayesesini yapmak¹⁹ yerine Hz. Ali'yle ilgili kabulleri, yol atası ve yol kardeşliği töreni ile dört kapı kırk makam anlayışını temel örnekler olarak vermenin uygun olacağını düşünüyoruz.

1. Hz. Ali

Gerek Ahilikte gerekse Alevîlik ve Bektâşîlikte tasavvufi geleneğe uygun olarak silsilelerin Hz. Ali'ye dayandırılıp onun pîr olarak kabul edilmesi Hz. Ali sevgisine açık bir vurguya yol açmıştır. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen sevgi sadece sufi gelenek bağlamında değil, İslâm'ı kabullerinden itibaren Türkler arasında daima yer almıştır. İlk *Fütüvvetnamelerde* Hz. Ali'nin fetâlığına/yiğitliğine dair ayetlerin nazil olduğu²⁰ ve Hz. Peygamber'in onun fetâlığına dair sözler sarf ettiği nakledilir.²¹ Özellikle onun kahramanlık ve şecaatini gösteren ve "Ali'den başka fetâ, Zülfikârdan başka kılıç yoktur"²² sözü bunlar arasında önemli bir yer tutar. Alevîlik-Bektâşîlikte bu söz üzerine *Zülfikârnâmeler* kaleme alınmıştır. Hemen her Alevî şairinde rastlayabileceğimiz bu mısralara örnek olarak Seyyid Hüseyin'den bir kıta naklediyoruz:²³

"Hel etâ" ve "kul kefâ" ve "innemâ" Hakdan âna
"Ente minnî" dedi hakkında ânın hem Mustafâ
Pes bu ma'niden şehâdet eyledi peyk-i Hudâ
"Lâ fetâ illâ 'Ali lâ seyfe illâ zü'l-fikâr"

Fütüvvetin Hz. Peygamber'den Ali'ye intikal ettiği kabul edilir. Hz. Ali'nin fütüvvet kuşağı/şedd kuşanması ve fütüvvet libası giymesine dair iki rivayet vardır: Seyyid Hüseyin'den önce yazılan Fütüvvetnamelerde bu

¹⁹ Konuyla ilgili daha önce yapılan mukayeseli çalışmalarımız için bkz., M.Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Toplumunun Dinî Yapısına Bir Bakış Denemesi: Ahilik-Bektâşîlik İlişkisi I ve II" *Araştırmalar, İnsanlık Bilimleri Araştırmaları*, yıl: 1, sayı:2, Isparta (1999/2), ss.17-34; yıl: 2, sayı:3-4, Isparta (2000), ss. 101-106; "Alevîlik-Bektâşîlik ve Ahilik İlişkisi - Fütüvvetnâmelere Göre-", *İslâmiyât Alevîliğinin Teolojisi*, c. VI, sayı: 3, Ankara (Temmuz-Eylül 2003), ss. 93-110.

²⁰ Burgâzî, *Fütüvvetname* 115; Bu ayetler,

"Onlar mallarını gece gündüz, gizli aşikar infak edenlerdir" Bakara, 274;

"Allah sevgisiyle yiyeceklerini miskine, yetime ve esire verir, onları doyururlar" İnsan, 8 dir.

²¹ Örneğin, "Sizin en fetanız Ali'dir", "Ya Ali sen feta oğlusun feta kardeşisin".

²² Aclûnî, *Keşfü'l-Hâfâ*, tah. A. Kalaş 2. baskı, Beyrut 1979, II, 363. Burada hadisin uydurma olduğu söylenmektedir. Ancak Taberî, bu sözün Uhud savaşı sırasında gâipten bir nidâ olarak duyulduğunu nakleder. Bk., *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1987, III, 116.

Burgâzî şu haberi naklederler: Hz. Peygamber, bir gün Ali'ye "bir kimse sana kötülük etse nasıl karşılık verirsin?" der. "O da iyilik ederim" diye cevap verir. Bu sözü üç defa tekrarlayan Rasûlullah her seferinde aynı cevabı alınca "Ali'den başka feta, zülfikârdan başka kılıç yoktur" buyurur, Burgâzî, 115.

²³ Seyyid Hüseyin, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, vr.59b.

rivayet *tuzlu su içme* geleneğiyle ilgili kıssayla beraber nakledilir.²⁴ Seyyid Hüseyin, Seyyid Alaüddin er-Razavî ve onlardan mülhem Fütüvvetnamelerde ise Hz. Ali'nin şedd kuşanması, Gadîr-i Hum vak'ası bağlamında anlatılır. Razavî'nin anlatımı konuyla ilgili Müslim'in naklettiği hadis²⁵ esas alınarak yapılmakla birlikte Hz. Ali'nin faziletine dair rivayetlerin pek çoğu burada söylenmiş gibi nakledilmiştir.²⁶ Daha sonra şedd kuşanma töreni Hz. Peygamber ile özdeşleştirilerek onun mirac gecesi Cebrail tarafından kendisine kuşattığı kuşağı merasimle Hz. Ali'ye kuşatması ve sahabe arasında muahat/kardeşliğin ilan edilmesi anlatılır.²⁷ Sonra Hz. Ali, Hz. Peygamberin izniyle on yedi sahabenin belini bağlar²⁸ ve bu olayın anısına helvâ-i cefne pişirilir, sahabeye dağıtılır ve dört büyük şehre gönderilir.²⁹

Seyyid Hüseyin, olayı biraz daha menkıbevî bir tarzda şöyle nakleder: Hz. Peygamber minberdeyken "Ali'yi yanına çağırıp, ridasının içine aldı. Bir vücuttan iki baş olarak göründüler. Ve şöyle buyurdu: "Etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir, ruhun ruhumdur."³⁰ Sahabeden birisi hased ile sordu ki: "Ya Rasulallah, siz mübarek gömleğinizi çıkarın biz dahi görelim." Rasul (sav) mübarek teninden gömleği çıkardı, cümlesi gördüler ki velînin ve nebînin cismi ikisinin bir olmuş idi. Dediler ki: "Saddık ya Rasulallah". Tekrar mübarek gömleğini giydi".³¹ Alevî ve Bektâşîler tarafından da aynen kabul edilen bu rivayete dayayan "lahmike lahmî" sırrı da metinde ifade edilen Muhammed-Ali bütünleşmesidir.³²

Seyyid Hüseyin ve Razavî'nin Gadîr-i Hum olayıyla ilgili anlatımları Şîfî geleneğe uygundur. Ancak fütüvvet ehlinin bu hadiseden çıkardığı anlam Şîa'dan farklıdır. Onlar söz konusu rivayeti Şîa gibi hilafet meselesine bir

²⁴ Bkz. M.Saffet Sarıkaya, *Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*, 55-56. Fütüvvetnamelerde "tuzlu su" ile ilgili sembolik yorumlar da yapılır. Bkz. aynı eser, 177-178.

²⁵ Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, Fedâilu's-Sahâbe, 38.

²⁶ Olayın daha geniş anlatımı, değerlendirilmesi ve ilgili rivayetler için bk. M.Saffet Sarıkaya, *Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*, 95-100.

²⁷ Razavî, *Fütüvvetname-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer'iyye 902, vr.11a-13b.

²⁸ Bu on yedi kişi on yedi mesleğin pîri kabul edilir. Bazı metinlerde Hz. Ali üç kişinin belini bağlar ve onun izniyle Selman on dört kişinin belini bağlar. *Fütüvvetname-i Ca'fer-i Sâdık*, 17b. *On yedi kemerbeste* denilen bu kişiler ve meslekleri: Selmân-ı Fârisî, berberler, Ömer b. Ümeyye, peyk ve meddahlar, Bilâl-ı Habeşî, müezzinler, Bürüde-i Eslmî, sancaktarlar. Zü'n-Nun Mısri tabipler, Süheyb-i Rumî, emir-horlar, Hasan Basrî şeyhler, Kanber, seyisler, Kümeyl b. Ziyâd bazı şeyhler, Abdullah b. Abbas, müfessirler, Malik-i el-Eşter, beyler, silahşörler, Muhammed b. Ebî Bekr, mimarlar, Cömerd Kassâb, kasaplar, Câbir-i Ensârî, nakîbler, Ebû Zer-i Giffârî, palan-duzlar (semerciler), Ebu'd Derdâ, riyazat ehli, Ebû Ubeyde reisler.

²⁹ Razavî, *Fütüvvetname-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer'iyye 902, vr.13b-16a.

³⁰ Süleyman b. İbrahim el-Belhî, *Yenâbi'u'l-Mevedde*, İstanbul 1301, 129-130.

³¹ Seyyid Hüseyin, *Fütüvvetname*, 80-81; *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık*, v. 13b; *Fütüvvetname*, Millet Ktb., Şer'iyye 900, vr. 2b-3a.

³² Bk., *Buyruk*, nşr., Sefer Aytekin, Ankara, 1957, 11.

delil olarak kabul etmemiştir. Bilakis, fütüvvet silsilesini Hz. Ali tarikiyle Hz. Muhammed'e ulaştırmak istemişler; bunu yaparken de olayı içselleştirerek kendi yaşadıkları formatta bir anlatım biçimi geliştirmişlerdir. Nitekim incelediğimiz *Fütüvetname* nüshalarında ne imametini Hz. Ali'nin hakkı olduğu vurgulanarak ilk üç halife ta'n edilip zulümü ve gasp ile suçlanmış ne de efdal-mefdul formülünden söz edilmiştir. Bununla beraber Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonraki velâyeti açıkça tasrih edilmiş,³³ diğer halifelerden de yeri geldikçe söz edilmiş, onlar hayırla yâd edilmişlerdir.³⁴

Hz. Ali'nin şahsında başlayan ehl-i beyt sevgisinin açık bir ifadesi olan *tevellâ* ve *teberrâ* inancı Seyyid Hüseyin ve ondan mülhem *Fütüvvetnamelerde* yer almış ve Bektâşî geleneğinde³⁵ devam ettirilmiştir. Seyyid Hüseyin *tevellâ* ve *teberrâ* inancını sual-cevap faslında şöyle açıklar: "*Tevellâ ve teberrâ her kişinin sülûkuna nisbetle değişir. Evvelâ kavî ehlinin tevellâsı emr-i ma'ruf, teberrâsı nehy-i münkerdir. İkinci fiil ehlinin tevellâsı yek-cihetliktir. Yani Âl-i Muhammed Ali eteğine yapışmış, hâlis, muhlis olanla birliğe yetişmiştir. Teberrâsı Muhammed Ali vasiyyetin benimseyip onlara düşmanlık edenlere, düşman olmaktır. Hal ehlinin tevellâsı rızâ-yı Hakk'a ve vuslat-ı Hakk'adır, teberrâsı mâ-sivallah'dandır, hatta kendi nefsinden de uzaklaşmaktır.*"³⁶

2. Kırklar Meclisi

Alevî kültüründe çok önemli bir yere sahip olan Kırklar meclisi ile ilgili söylencenin de ilk örneklerini *Fütüvvetnamelerde* buluyoruz. *Burgâzî Fütüvvetname*'sinde *sema* hakkında çeşitli bilgiler verildikten sonra, semanın delili olarak şu kıssa nakledilir: "Ashab-ı Suffa'nın bir üzüm tanesi vardı. Rasulullah'ın önüne koyup paylaşmasını istediler. Rasulullah da onu ezerek suyunu kırk kişiye paylaştırdı ve "*Kavmin efendisi onlara hizmet edendir*" buyurdu. Ashab-ı Suffe nağme kılıp semaya kalktılar. -Bazı rivayetlerde Rasulullah'ın kalkıp üç defa *sema* ettiği mübarek ridasının omuzlarından düştüğü haber verilir.- Cebrail gelip Rasulullah'a "*Ya Rasulallah artık dönme, yerler, gökler, cennet, cehennem cümle alem seninle*

³³ Tasavvuf ve Şîlik ilk asırlardan itibaren velâyet anlayışı bakımından birbirlerinden etkilenmişlerdir. Maruf Kerhî ve Zü'n-Nûn Mısırî vasıtasıyla imamlara ulaşan tasavvuf silsileleri yanında, velâyet, ilm-i ledun, ismet, keramet, şefaât gibi inançlar açısından bu ilişki eş-Şeybî tarafından mufassal olarak incelenmiştir. Bk., eş-Şeybî, *es-Sıla beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu'*, 3. baskı, Beyrut 1986, I, 386, 390, 409 vd.

³⁴ Bu konudaki örnekler için bkz., M.Saffet Sarıkaya, *Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, 91-93.

³⁵ Ahmed Rifat, *Mir'âtü'l-Makâsîd*, İstanbul, 1293, 193-194; Cavit Sunar, *Melâmilik ve Bektâşîlik*, Ankara 1975, 106.

³⁶ Seyyid Hüseyin, *Fütüvvetname*, 88, 116-117; *Fütüvvetname*, Milli Ktb., A 4225, s. 39.

beraber döner,” dedi.³⁷ Aynı anekdot biraz daha farklı bir şekilde XVI. asırda yazılan *Razavî Fütüvvetnamesi*'nde şöyle yer alır: “*Yemekten sonra fütüvvedârların gülbank çekmeleri*³⁸ iki sebebe istinadendir: Hz. Rasûl kırklara yetiştiği vakit bir tane üzümü ezüp, şerbet edüp kırklar onu nûş ettikten sonra bülend avaz ile gülbank çekmişlerdir. Ashab-ı Suffe her ne zaman yemek yerlerdi sofrâ duasından sonra gülbank çekerlerdi.”³⁹

Yol Atası ve Yol Kardeşliği Töreni

Fütüvvetnamelerde anlatılan "yol atası ve yol kardeşi edinme" töreni hemen aynen Bektaşî ve Alevî çevrelerine de musahiplik törenleri olarak geçmiştir. Ahiliğe katılmak isteyen çırağın kendisine yol atası seçmesi Bektâşilik ve Alevilikte *rehbere*; yol kardeşleri ise *musahibe* karşılıktır. Ancak Ahilerde meslekî eğitimin bir safhası olarak erkekler arasında yapılan uygulama Alevilerde muhtemelen sosyal çevrenin de etkisiyle evli çiftler arasında yapılmaktadır. Bununla birlikte törenin uygulama aşaması önemli ölçüde benzerlikler göstermektedir. Burada en çok bilinen *Razavî Fütüvvetnamesini* esas alarak töreni nakledeceğiz.

"Talib ol mecliste atalığa ve kardeşliğe kimi seçerse onlara gücü yettiğince bir tuhfe/hediye çekmek için tercümanın nakîbe suna ve "Fulanı atalığa ve fulanı kardeşliğe kabul eyledim" diye. Sonra nakîb* talibin eline yapışıp saff-ı niâle (peymançe, kapı arkası) gelip selam verip diye ki, "Bu aziz kardeşin bu makam-ı insafta durmaklığından murad odur ki, bu mecliste siz ihtiyarların huzuru şeriflerinde nim-tarik** olmak ister. Fülân ihtiyarı yol atalığa, fülânı kardaşlığa kabul kıldı. Dünyada muhabbet için ve ahirette şefaât için haklarında ne buyurursunuz?" diye. Mahfil ehli, "mübarek olsun" diyeler. Nakîb, "Elfaz-ı dürer-i bariniz müzdüne Muhammed'e selavat verelim" deyip tuhfeleri yol ata ve iki yol kardeş önlerine koya. Sonra arka arka saff-ı niâle gelip talibin eline yapışıp, yol atasının önüne götüre. Talip dahi iki dizinin üstüne çöke, otura. İki kardeşleri dahi gelip biri sağında biri solunda oturalar.

Sonra ata-oğul sağ ellerin başparmaklarını birbirine mukabil koyup el tutuşalar. Ellerin üzerine bir mendil örteler. İki kardeş de talibin eteğine yapışıp yol ataya kulak vereler. Yol atası, "*Ey ademoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır. Bana kulluk ediniz, doğru yol*

³⁷ Burgâzî, *Fütüvvetname*, 136.

³⁸ Metinde "es-Salât çekmek" olarak ifade edilmiştir. Bu bir gülbenk çeşidi olduğu için biz "gülbenk" kelimesini kullandık.

³⁹ Razavî, *Fütüvvetname-i Kebîr*, Millet Ktb., Şeriyye 902, vr. 62 b.

* Nakib: Ahilikde beşinci mertebede bulunan, merasim erkanını bilen ve mahfil ehlini lütfu keremle yerli yerine oturtan kimsedir. "Füke" de denilir.

** Nim-tarik: Ahilikte ikinci mertebe, üstadı, piri yahut yol atası ve iki yol kardeşi olan ve onlardan terbiye görmüş bulunan kimsedir.

budur, demedim mi?"⁴⁰ ayetlerini okur. Sonra yol kardeşleri ellerini atayla oğlun elleri üzerine koyarlar. Yol atası diğer elini ellerin üzerine koyup biat ayetini⁴¹ okur ve şöyle nasihat eder: "Büyükük Allah'ın işleri içindir, şefkat Allah'ın mahlukatı içindir. Dünyada müsamaha içinde, ahirette şefaaf içinde ol. Ey oğul nereye gidersen izzet ve hürmet ile git; nereye oturursan edep ile otur; ne söz söylersen hikmet ile söyle, yoksa kulak ver, dinle; durduğun zaman hizmet ile dur" der. Ve on iki nefes dahi verir.⁴²

Yol ata ve yol kardeşler şu ahid üzerine söyleşirler: "Eğer yarın Hakk dergahında ve peygamber huzurunda kabul benim olursa sızsiz cennete girmiyem ve eğer kabul sizin olursa bensiz cennete girmeyesiniz ve bana şefaaf edesiniz." Bu ahd üzerine Fatıha okunur. Nakıbler tekbir getirir gülbank çekerler. Talib nim-tarik olmuştur, bundan sonra artık sahib-i tarik olması gerekir."⁴³

Dört Kapı Kırk Makam

Abdalân-ı Rum geleneğinde Ahmed Yesevî'den itibaren gördüğümüz dört kapı kırk makam kabulü bazı Fütüvvetnâmelerde de yer almıştır. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet olarak bilinen bu kapılar onar makamlarıyla birlikte şöyle sıralanır:

1. Şeriat makamları: İman, namaz, zekat, oruç, hac, helal kazanç, haram yememek, şeriat evine girmek, çağrıldığında Allah rızası için gazaya gitmek, emr-i maruf ve nehy-i anil münker,

2. Tarikat makamları: Tevbe, tıraş olmak, mürid olmak, havf ile reca arasında olmak, lezzeti terk, hizmet, evrad okumak, pîrin icazetiyle okumak, nasihat, terk-i tecrid;

⁴⁰ Kuran-ı Kerim, Yasin, 60-61.

⁴¹ Kuran-ı Kerim, Mücadele, 10.

⁴² Seyyid Hüseyin, *Fütüvvetname*, 96. Başka bir *Fütüvvetnâme*'de bu on iki nefes, üstad, yol atası ve yol kardeşlerine nispetle şöyle sıralanır:

Üstadın üç nefesi: 1. Zâhirin pâk, bâtının sâk et, 2. Pîr-i Hüdâ'yı gökçek bil , 3. Pîr nazarında hizmet et.

Yol atasının üç nefesi: 1. Şeriatte dilin şahadette olsun, 2. Tarikatta elin sehavette olsun, 3. Hakikatte ayağın ibadette olsun.

Sağ yol kardeşin üç nefesi: 1. Şeriat od(ateş)dur. Zira çerağı ondan yakarlar, görmediğini gösterir, her kişiye miktarını bildirir, pişmeyi pişirir, 2. Tarikat yeldir yel nefestir, nefes ikrardır, ikrarı olmayanın imanı yoktur, 3. Marifet sudur, murdarı su ile yıkarlar pak olur. Abdest alıp namaz kılmaktır. Hakikat türabdır. Benlikten geçip özünü meyyit mesabesinde bilip yetmiş iki milleden bir nazarla bakmaktır

Sol yol kardeşin üç nefesi: 1. Bir işaret, el içinde şeriat emrinde şehadet kelimesine işaret. Kelime-i şehâdet imanun seccadesidir, 2. Tarikatta şehâdetin nuru imandır, 3. Hakikatte amentübillah demektir, yani canı gönülden iman getirdim ahdimden dönmez demektir. *Fütüvvetnâme*, Millet Ktb., Şer'iyye 900, v. 39 b-40 b.

Bu nasihatlar aynen Bektâşiler tarafından benimsenir. Bk. Ahmet Rifat, *Mir'atü'l-Mekâsıd*, 273-274.

⁴³ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 50a-52a.

3. Hakikatın makamları: Toprak olmak, yetmiş iki millete bir gözle bakmak, iyi lokma yemeye yönelmek, mahlukatın kendisinden emin olması, kimseyi incitmemek, fukarayı geri çevirmemek, Hak yolunda malını harcamak, sırrı saklamak, münacaat-ı Teâlâ, gözünü açıp ilim öğrenmektir;

4. Marifet makamları: “Edeb, nefs-i cevr etmek haram lokmadan perhiz kılmak, sıdk ve ihlas, haya, hılmü'n-nefs, din-i mübîn-i bilmek, kurb ve visal, kendini bilmektir.”⁴⁴

Sonuç

Gerek burada ele aldığımız belli başlı Fütüvvetnameler gerekse burada bahsetmediğimiz diğer nispeten küçük hacimli Fütüvvetnamelerin içeriklerini değerlendirdiğimizde, aynı kültür kökenine ve çevresine sahip Ahilik, Bektaşilik ve Alevîliğin bu birlikteliklerinin din anlayışları ve dinî hayatlarında devam ettiği açıkça görülmektedir. Bu bağlamda Fütüvvetnamelerden XIII. yy'dan itibaren Türkiye'deki halk dindarlığıyla ilgili değişim ve gelişmeleri, özellikle XV. yy'ın ikinci yarısından itibaren etkisi beliren Safevî Şîliğinin izlerini takip etme imkânı da sunmaktadır. Fütüvvetnameler içerikleri bakımından teşkilatla ilgili gelişmelerin de ipuçlarını vermektedir. Dolayısıyla ilgili dönemler için Türkiye'nin sosyal ve dinî tarihi açısından ilk el kaynaklar olarak kendilerinden yararlanılmayı ve haklarında araştırma yapılmayı beklemektedirler.

KISALTMALAR

AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İÜİFM	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TY	Türk Yurdu

⁴⁴ Bu makamlar, *Fütüvvetnâme-i Kebîr* Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 2b-3a.; *Fütüvvetnâme*, Şer'iyye 1009/2, v. 10b-11b; *Fütüvvetnâme*, Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1, v. 8a-11a'dan nakledilmiştir. Ayrıca Eşref b. Ahmed'de bu makamları manzum olarak nakleder, bk., *Fütüvvetnâme*, 34-40.